

בין אהבה לשנאה

'קדושים' היא כדברי חז"ל פרשה "שרוב גופי תורה", עקרונות המוסר היהודי - "תלויין בה". במרכזם 'וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹדְךָ', כלל גדול בתורה, מעין עיקרון-על ממנו ניתן לגזור ולהסיק הוראות מוסריות בנסיבות המשתנות של החיים. הילל הנשיא נתן ניסוח אוֹפֶרְטִיבִי, תפעולי, לפסוק, באמרתו הידועה: 'דעלך סני לחברך לא תעביד' (מה ששנאוי עליך, אל תעש לחברך). רצונך לדעת, האם מעשה מסוים מוסרי הוא, תשפוט אותו מנקודת מבט הפוכה, כשה'אני' הופך ל'אתה' וה'אתה' - ל'אני'.

התורה משתמשת בפרשתנו במספר מונחים: ריע, עמית, אח. הילל הוסיף מונח רביעי, 'חבר'. רבי שמשון רפאל הירש מסביר מונח זה, בצורה נועזת. 'רֵעֶךָ' יוצר חוג מצומצם, 'לחברך' משמעות רחבה יותר, הכוללת ישראל והעמים, אך גם "כל נברא, ולא רק כל אדם". האתיקה מורחבת מעבר לגבולה הצר. גם חובותינו האקולוגיות הן מצוות ש'בין אדם לחבריו'. הן קובעות את יחסנו לעולם הלא-אנושי, לחי ולצומח, לישויות אתן אין לנו יחסים בגובה העיניים. מתוך כך יוצרים דברי הלל, על פי רש"י הירש, תהום בין 'שנאה' ('סני') לבין 'חבר' ('לחברך'), "שהרי זו כל כוונת התורה: היא מרחיקה אותנו מכל 'סני'", מכל שנאה המהווה איום "לשלומינו ולשלום כל נברא שבחברתנו".

קראנו את 'וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹדְךָ' כעיקרון תפעולי המלמד אותנו מה לעשות. ולמרות זאת המצווה שומרת על המשמעות המיידית, האמוציונלית, של הפסוק. התורה דורשת מאתנו לא רק מעשים חיצוניים אלא גם תיקון הלב, אהבה וביעור השנאה: "לֹא תִשָּׂא אֶת אֶחִידָה בְּלִבְךָ - - הֹכֵחַ תֹּכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חָטָא" (ויקרא יט יז). ורש"י הירש מעיר: "השנאה בלבנו... היא רגש טבעי בלב", טבעי לאדם "שלא זכה לעידונה של תורה. אך אל יעלה רגש זה על לבנו". למרות שזה כמעט בלתי אפשרי, התורה דורשת מאתנו לא שנאה אלא תוכחה. התוכחה היא דיאלוג האמיתי. לא דיאלוג של חיוכים שקריים, העמדת פנים, או נימוסים חלולים, אלא דיאלוג של כנות, בו אנו מעמידים את אחינו בפני מה שאנו רואים בו כרע. זהו דיאלוג שלא ישאיר טינה בתוכנו אך שמצד שני, יהיה בונה עבורו ולא יעורר בו טינה כלפינו.

האמנם מצווה לשנא?

האם למרות זאת מותר לנו לפעמים לשנא? בצורה אבסורדית הייתה סוגייה זאת מוקד ב"דיאלוג" היהודי-נוצרי. ר' חסדאי קרשקש [רח"ק], אחד מגדולי הפילוסופים היהודיים בכל הדורות, מתייחס לשאלה זאת בספרו הפולמוסי 'ביטול עיקרי דת הנוצרים' שחובר ב-1398. ר"ח קרשקש דן שם באחד הטקסטים הקלאסיים שבתרבות הנוצרית, דרשת

ההר, בה נאמר: "בתורה הקדומה [דהיינו תורת ישראל] נאמר 'ואהבת את רעך ותשנא את אויבך, ואני אומר 'ואהבת את שונאך'". ר"ח קרשקש מעיר שכמובן אין פסוק כזה בתורה, אלא שאת האבסורד שבדיון ירגיש מי שיודע שבנו יחידו נרצח בגזירות קנ"א (1391) על ידי מאמיני דת האהבה. ולמרות זאת, עלינו להודות, יש במסורת היהודית מעין מוטיב של השבת השנאה: "הָלוֹא מְשֻׁנְאִיךָ ה' אֶשְׁנָא - - וּבִתְקוּמְמִיךָ אֶתְקוּטָט. תְּכַלִּית שְׁנָאָה שְׁנֵאתִים - - לְאוֹיְבִים הָיוּ לִי" (תהלים קלט כא-כב). והחכם מוסיף: "יִרְאַת ה' שְׁנֵאת רָע" (משלי ח יג). שוב פוגשים אנו במקורות ישראל שערורייה שעלולה לזעזע יפי-נפש. אלא מה האלטרנטיבה? אסור לנו לשנוא את הרוע? אף את הרוע המוחלט והשטני של הנאציזם?

האמנם מצווה לשנוא? המקורות הקלאסיים מזהירים אותנו לא לטעות בכך. רבי, הרב יעקב פינק ז"ל לימד, שמצווה זאת של שנאה היא כמצוות לולב, ברגע קט שהחזקת בהם, יצאת ידי חובה. כמו ב-1984 לגיורג' אורוול אנו מחויבים ברגע של שנאה. אלא, שבהבדל למה שמתרחש שם, כל תוספת גורעת. עלינו להיזהר. הרבי הראשון בשושלת חב"ד, האדמו"ר הזקן ב'תניא' (פרק לב) ביטח אזהרה זאת בצורה של פרדוכס: "ואלו שמצווה לשנואתם, מצווה לאוהבם גם כן". השיא בהסתייגות מהשנאה שייך לקול הנשי. רבי מאיר מתפלל נגד הפוגעים בו (ברכות י ע"א). ברוריה אשתו חולקת עליו תוך שהיא מסתמכת על הפסוק בתהלים (קד, לה): "יִתְּמוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וְרָשָׁעִים עוֹד אֵינָם". לדבריה יש כאן ביעור ה'חַטָּאִים' – דהיינו היעלמות החטא, ולא ביעור ה'יחוטאים'. זאת הדרך שהודגשה שוב ושוב על ידי הנבואה בכלל ויחזקאל בפרט (יח, כג): "הַחֶפֶץ אֶחָפֵץ מוֹת רָשָׁע? ... הָלוֹא בְּשׁוּבוֹ מִדְּרָכָיו וְחָיָה".

על 'שימור השנאה'

אך מהי אותה שנאה שלמרות הכל מצויה במקורותינו? לדעתי הכואבת, יש כאן לא רק השלמה ריאליסטית עם עובדה, אלא במידת מה ציווי שבִּתְרִפְיָה. ציווי זה מבטא אזהרה בפני סכנה מחרידה המאיימת על הקורבן: ההזדהות עם התוקפן שהתנכל לו. תופעה זאת מצויה אצל חטופים ובני ערובה. מנגנון אבסורדי גורם שאנו 'נתקן' את הדימוי העצמי שלנו. אם תוקפים אותנו, יש וודאי סיבות לכך. מתוך כך אנו מסבירים את העוול שהתוקפן עולל לנו ואף מצדיקים אותו. אכן, קיים באדם מעין עיקרון של 'שימור השנאה'. כשהיא לא מופנית החוצה נגד הרוע, היא עלולה לחזור פנימה, להיהפך לשנאה עצמית במעין מחלה פסיכולוגית אוטו-חיסונית. מהפך זה מוכר לנו לדאבוננו מפרקים רבים בהיסטוריה היהודית. היא התבטאה בשנאה ליהדות ולאחים הסובלים שמצאנו אצל 'משומדים', יהודים שהמירו את דתם, והפכו לשונאי ישראל. הם רדפנו "ויענונו" מטיבריוס אלכסנדר שצר על ירושלים עם צבאות טיטוס, דרך אבנר מבורגוס, פאולוס דה סֵנְטָה מֶרְיָה, יהושע הלורקי (הרונימו דה סנטה פה), ומשומדים כמותם שתּרמו באופן מכריע לחורבן יהדות ספרד, ועד ליבסקציה הקומוניסטית ולקאפוס במחנות ובגטאות. ב'ילדות בלהבות' מתאר אחד מניצולי השואה, משה מרגלית את חייו כילד בין החורבות.

הקורא מזועזע מהשוטר היהודי המוציא יהודים ממסתריהם, ובתוכם אמו, במכות וצעקות: "מספיק חייתם! הגיע הזמן שתשכבו כבר בבורות", ואת ראש עובדי הכפייה, הצועק שאסור לאף ילד יהודי להישאר בחיים, אחרי שבנו יחידו נרצח על ידי בקופרודוקציה נוצרית-פולנית וגרמנית-נאצית..

על סכנה זאת עמדנו בספר שמות (ב יא-יד). משה מציל איש עברי המוכה על ידי המצרי. למחרת פוגש הוא "שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֹבְרִים נָצִים", והוא מנסה להציל את המוכה: "וַיֹּאמֶר לָרֶשֶׁע: לָמָּה תִכֶּה רֵעִי?" "רֵעִי" שאתה מצווה לאהבו. תשובת הרשע מהדהדת באוזנינו עד עצם היום הזה: "הֲלֹהֶיךָ אֶתָּה אֹמֵר, כִּפְּאֶשֶׁר הִרְגִּיתָ אֶת הַמִּצְרִי?" הרשע העברי מזדהה עם משעבדיו? והפסוק מסיים: "וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֲכֵן נֹדַע הַדָּבָר". אחד מאחיו העבריים דאג להעביר לערכאות הבינלאומיות שמשה היה מעורב בחיסול ממוקד ואף דאג ששמו יירשם באינטרנט המצרי. משה דאג מהסכנה. אך לרש"י, בעקבות המדרש פירוש שונה: "וַיִּירָא מֹשֶׁה: דאג לו על שראה בישראל רשעים דִּלְטֹרִין [מלשינים] אמר, מעתה שמא אינם ראויין להגאל? וַיֹּאמֶר אֲכֵן נֹדַע הַדָּבָר... נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו מה חטאו ישראל... אבל רואה אני שהם ראויים לכך!!".

עיקרון "שימור השנאה" מאיים על כל אדם, הוא גורם לשנאה עצמית, לדיכאון ההופך תוקפנות נגד הקרובים, ואף להרס האישיות. אל מול הסכנה הזאת, עומדת אותה מצווה שבמסורת, המחייבת אותנו ל'משהו' שבשנאה, כדי לא להיכנע לרוע ולשמור על שלמות ובריאות אישיותנו.